

DIANA SOBIERAJ

EZOTERYZM W KULTURZE EUROPY
– KONFERENCJA NA KATOLICKIM
UNIWERSYTECIE LUBELSKIM
JANA PAWŁA II

W dniach 23–24 maja 2012 roku Katedra Teorii Religii i Alternatywnych Ruchów Religijnych KUL zorganizowała drugą konferencję z cyklu *Oblicza alternatywnej religijności* zatytułowaną *Ezoteryzm w kulturze Europy*.

Pojęcie ezoteryzmu z racji swojej wieloznaczności jest różnorodnie definiowane. Pojawiają się też sprzeczne opinie na temat tego, czy ezoteryzm traktowany być powinien jako forma religijności czy raczej duchowości. Mogłoby się wydawać, że w XX wieku zainteresowanie duchową stroną życia jest dla człowieka zagadnieniem marginalnym. Szybki postęp techniczny, konsumpcyjny styl życia, akcentowanie sfery materialnej ludzkiego życia sprawiły, że aspekt duchowy został zaniedbany. Zatem wszelkie próby poszukiwania drogi rozwoju duchowego są podejmowane na własną rękę bez właściwego fundamentu. Ów fundament człowiek w Europie zazwyczaj znajdował w religii chrześcijańskiej, jednak w skutek przemian cywilizacyjnych i rozwoju myślenia antyreligijnego doszło do zachwiania zachowywanej przez wieki równowagi między chrześcijaństwem a ezoteryzmem. Traktowanie religii jako sztuki odurzania ludzi, zabobonu, kolejnej ideologii wymyślonej przez człowieka doprowadziło w konsekwencji do sytuacji, w której spore grono osób zaczęło poszukiwać innych dróg duchowego rozwoju.

W trakcie konferencji starano się ustalić rolę tej formy religijności (czy duchowości) w kulturze, przejawy manifestowania się ezoteryzmu w przeszłości oraz współczesne jego formy. Aby umożliwić wieloaspektową dyskusję zostało przyjęte – za Wouterem J. Hanegraaffem, redaktorem naczelnym *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* – szerokie rozumienie ezoteryzmu. Dzięki temu do ezoteryzmu zaliczyć można takie zjawiska jak: renesansowy hermetyzm, bazującą na platonizmie filozofię okultystyczną, astrologię, magię, alchemię, kabałę, teozofię, okultyzm, a także niektóre nurty duchowości XIX i XX wieku oraz pewne elementy tworzące doktrynę ruchu New Age.

Dwudniowe obrady otworzył dziekan Wydziału Filozofii KUL ks. prof. Stanisław Janeczek i dyrektor Instytutu Kulturoznawstwa ks. prof. Piotr Moskal. Pierwszą sesję *Ezoteryzm: określenie i metody badania* rozpoczął referat prof. Aleksandra Posackiego SJ (AI w Krakowie) *Ezoteryzm – współczesne idee, inspiracje interdyscyplinarne, perspektywy badawcze*. Prelegent podkreślał, że ezoteryzm, implikując w sobie światopoglądy: obraz Boga, człowieka i świata, zawiera odniesienia nie tylko do filozofii czy teologii, ale także do nauk empirycznych. Ważne – mówił ks. Posacki – aby badaniami tego obszaru zajęło się szczególnie religioznawstwo oraz pokrewne dyscypliny naukowe, jak socjologia religii i kultury oraz psychologia, zwłaszcza psychologia religii. Antropologia filozoficzna i teologiczna nie pozwalają jednak, by metody empiryczne, często naznaczone znamieniem materializmu, zawłaszczyły jednostronnie i redukcyjnie temat ezoteryzmu i pokrewnego mu okultyzmu.

Następnie został odczytany referat nieobecnego na konferencji ks. prof. Andrzeja Zwolińskiego (UPJPII w Krakowie) *Przesąd jako forma ezoteryzmu*. Przesąd został przedstawiony jako taki rodzaj wiary czy działania, jakie rozumny człowiek w danej społeczności uznałby za „przesądne”. Jest to więc wiara w feralne liczby, dni, kolory, astrologię, działanie czarownic i duchów oraz szereg systemów okultystycznych. Przesady są efektem i znakiem zaburzenia relacji zachodzących między sferą religijną a poznawczą, między religią a nauką.

Pierwszą sesję zakończyło wystąpienie ks. prof. Janusza Bujaka (USz) pt. *Próba zdefiniowania zjawiska ezoteryzmu*. Celem wystąpienia było ukazanie różnych sposobów rozumienia i praktykowania ezoteryzmu. Prelegent rozpoczął od próby zdefiniowania samego ezoteryzmu, następ-

nie ukazał rozwój ezoteryzmu w dziejach cywilizacji zachodniej, podkreślając, że nowa fala rozwoju ezoteryzmu przypada na lata 80. XX wieku i wywołana została przez ruch New Age. Ezoteryzm najczęściej łączony jest z gnozą i okultyzmem, co wynika z podobieństwa światopoglądowego tych trzech nurtów, skąd wnioskuje, że gnoza dostarcza ezoteryzmowi teorii, a okultyzm form praktycznych, jak astrologia, spirytyzm i inne.

Drugą sesję *Uwarunkowania i przejawy ezoteryzmu* rozpoczął referat prof. Henryka Kieresia (KUL) *Gnoza w sztuce. W związku z tak zwaną irreligią*. Antysztuka jest programowo antymimetyczna i antykaliczna, czyli opozycyjna wobec sztuki tradycyjnej. Miarą sztuki stała się wolność i kreatywność. Przejawem wpływów gnostyckich w sztuce będzie zatem bluźnierstwo, próby ukazywania religii jako reliktu przeszłości, czegoś minionego i zdemaskowanego. Stąd rodzi się przekonanie, że to właśnie sztuka, a dokładnie irreligia – przekroczenie, przewyciężenie religii w sztuce – posiada moc wyzwolenia człowieka i tylko poprzez partycypację w jej tworzeniu może on osiągnąć zbawienie.

W dalszej części sesji prof. Viara Maldjiewa (UMK) zaprezentowała *Język ezoteryzmu a ezoteryczny język. Konsekwencje etyki ezoterycznej w języku współczesnych ruchów religijnych*. Przedmiotem badań na potrzeby wystąpienia prelegentki były mechanizmy działań językowych, które legły u podstaw „klasycznych” interpretacji ezoterycznych, a które można zaobserwować w języku współczesnych duchowości. Mechanizmy te manifestują się w tekstach duchowości zarówno jako bezpośrednio konstytuujące ich strukturę semantyczną, jak i przez odniesienia intertekstowe do tekstów ezoterycznych, a także kształtują zakres pojęcia „ezoteryzm” odzwierciedlany przez współczesny język.

Następnie prof. Bogumiła Truchlińska (UMCS) przedstawiła *Irracjonalizm w kulturze filozoficznej dwudziestolecia*, omawiając pojęcie i rodzaje irracjonalizmu oraz ich rolę w kulturze. W dalszej części wystąpienia prelegentka zaprezentowała irracjonalizm jako przedmiot badań i krytyki filozoficznej ze szczególnym uwzględnieniem irracjonalizmu modernistycznego i stanowisk wobec niego.

Ks. dr Andrzej Wańka (UŚ) w referacie *Uruchamianie pośrednictw. Channeling, spirytyzm, mediumizm w ich relacji do świata ponadmysłowego* zaznaczył, że choć głównym celem ezoteryzmu jest gnoza prowadząca do zjednoczenia, to jest ona również powiązana z kontrolą

i manipulacją sferami pośredniczącymi. Jednym z podstawowych założeń ezoteryzmu jest przekonanie, że dzięki sieciom uniwersalnych korespondencji człowiek będzie mógł wpływać na sferę ponadzmysłową. Przykładem „uruchamiania” duchów pośredniczących jest szeroko reprezentowana parapsychologiczna gałąź ezoteryzmu, a zwłaszcza channeling, spirytyzm, mediumizm.

Rozwinięciem tej myśli była trzecia sesja *Formy ezoteryzmu*, którą rozpoczął dr Marek Nowak OP (UW) w wystąpieniu *Alchemia i hermetyzm w myśli Saint-Martina*. Louis-Claude de Saint-Martin był reprezentantem idei ezoterycznej przełomu XVIII i XIX wieku. W jego myśli pojawiają się liczne nawiązania do terminologii alchemicznej i hermetyzmu oraz krytyka hermetyzmu. Stąd wniosek prelegenta, że istnieje uzasadniona potrzeba zbadania, z jakich pozycji owa krytyka jest podejmowana. Odniesienia do alchemii zawierają w sobie tendencję do duchowej sublimacji owego fenomenu, natomiast u Saint-Martina jest ona oznaką dążenia do stopniowego odchodzenia od myślenia w kategoriach ezoteryzmu w stronę postawy religijno-mistycznej.

Następnie dr Imelda Chłodna (KUL) zaprezentowała *Wychowanie ku pełnemu człowiekowi? Antropozoficzna nauka o wychowaniu Rudolfa Steinera*, którego podstawowym założeniem było, iż poznający człowiek egzystuje niezależnie od swojej cielesności. Poglądy Steinera prezentuje doktryna antropozofii, różnią się one jednak od nowoczesnych dyscyplin naukowych przede wszystkim tym, że swych zdobyczy poznawczych nie zawdzięczał on konkretno-zmysłowemu oglądowi i uogólniającej refleksji, lecz przyjął możliwość poznania dzięki medytacji i intuicji. Stąd wniosek, że świadomie sytuuje się w tradycji myślenia intuicyjnego.

Dr Mariusz Gajewski SJ (JCKwNS) w referacie *Niewidzialne promieniowanie. Analiza krytyczna elementów ezoteryczno-okultystycznych w teorii i praktyce radiestezyjnej* przedstawił radiestezję (wahadlarstwo) jako integralną część psychotroniki, która wpisuje się w ezoteryczno-okultystyczny światopogląd New Age. Wahadlarstwo dzieli się na różne specjalności, np. radiestezja ogólna, medyczna, weterynaryjna, ochrony środowiska oraz teleradiestezja. Dr Gajewski omówił podstawowe założenia teoretyczne radiestezji, a następnie dokonał ich analizy. Ukazał również pseudonaukowe postulaty radiestezji oraz złożony ezoteryczno-okultystyczny kontekst praktyki.

W kolejnym wystąpieniu mgr Diana Sobieraj (KUL) zaprezentowała temat *O sposobach komunikacji z duchami od XIX wieku*. W pierwszej części omówiła metody komunikacji, podczas których niezbędna jest obecność osoby medium – pośrednika. Były to następujące metody: typologia i jej rozwój, pismo automatyczne, seans spirytystyczny, praktyki związane z tabliczką ouija. Druga część wystąpienia dotyczyła technik niewymagających pośrednika, które angażują nowoczesne technologie. Były to: EVP (*electronic voice phenomena*), ITC (*instrumental transcommunication*), urządzenia typu: Spiricon, Frank's Box.

Prelegent Michał Rozmysł (KUL) w referacie *Wróżbiarstwo. Zakres podmiotowy oraz typologizacja przedmiotowa technik przepowiadania przyszłości* przedstawił genetyczną przynależność technik przepowiadania przyszłości do ezoteryzmu. W drugiej części referatu zaprezentował klasyfikację przedmiotową technik dywinacyjnych, podział na wróżbiarstwo „naturalne” (spełniające się przy pomocy medium, jakim jest człowiek, np. wróżenie wyroczni, oneiromancja) oraz wróżbiarstwo „obiektywne”, wykorzystujące do przepowiadania przyszłości jakiś przedmiot lub zjawisko. Wystąpienie zawierało podział i charakterystykę około 80 technik dywinacyjnych.

Paweł Bakalarz (UJ), prezentując referat *Magia jako twórczość artystyczna na przykładzie Alana Moore'a*, rozpoczął od tezy, że wśród współczesnych praktyków okultyzmu istnieje spór, na czym polega ich rzemiosło. Alan Moore jest scenarzystą komiksowym, znanym z adaptacji swoich słynnych dzieł, jak *V jak Vendetta* czy *Strażnicy*. Moore uważa magię za formę sztuki, sprzeciwia się okultyzmowi jako nauce i religii, wskazując na ich nieskuteczność lub groźne skutki w tych postaciach. Zamiast tego wskazuje na twórczą siłę wyobraźni i potencjał wizji artystycznej do przekształcania rzeczywistości.

Drugi dzień obrad rozpoczęła sesja *Ezoteryzm w religii i duchowości*. Pierwszy referat *Okno w słowie. Chasydzka koncepcja języka* zaprezentowała dr Ewa Zając (KUL). Według Baal Szem Towa, inspiratora ruchu chasydzkiego, biblijne słowa o oknie w arce (hebr. *tewa*) Noego wskazują na to, że również świat (także *tewa*) musi zostać oświetlony, otwarty. Otwarcie to chasydzi rozumieją jako złamanie, otwarcie słowa, czyli rozzerwanie literackiej przestrzeni, tak by wniknęło w nią wszechogarniające światło. Lektura przelamuje nienaruszalność jedynego sensu, a wszyst-

kie składniki tekstu – słowa, sylaby, spółgłoski, samogłoski – zaczynają przemawiać i dyskutują ze sobą. Dr Zając podsumowała wnioskiem, iż chasydzka lektura jest operacją rozpraszania, przywracającą życie, ruch, dzięki czemu litery języka stają się oknami, przez które można dostrzec nieskończony świat.

Następnie mgr Justyna Krocak (UZ) omówiła zagadnienie *Ezoteryzmu w duchowości prawosławnej*. Na wstępie zaznaczyła, że oficjalne stanowisko Cerkwi zdecydowanie odcina się od idei ezoterycznych pojętych jako wiedza dostępna tylko dla elity. Jednak według prelegentki niektóre nurty tradycji prawosławnej posiadają pewne znamiona ezoteryzmu rozumianego jako wiedza o najgłębszej istocie wiary i religijności. Do takich nurtów zaliczyła: palamicką wersję hezychazmu, modlitwę Jezusową, teologię ikony, imiesławie oraz instytucję ruskiego starczesta. Wymienione nurty duchowości prawosławnej wpłynęły także na kulturę Zachodu, głównie dzięki dwudziestowiecznym emigracyjnym rosyjskim filozofom religijnym.

Mgr Michał Olczak (UKSW), prezentując *Źródła myśli ezoterycznej*, postulował, że jedną z głównych przyczyn formowania się systemów ezoterycznych jest lęk przed śmiercią tożsamą z nieodwracalnym zanikiem świadomości, skutkujący potrzebą jego oswojenia za pomocą przesłanek quasi-naukowych. Przykładem takich tendencji może być XIX-wieczny spirytyzm, nadbudowany na matematycznej teorii wielu wymiarów czy współcześnie New Age – swobodnie interpretujący najnowsze doniesienia wielu nauk przyrodniczych, np. fizyki czy genetyki.

Pierwszą sesję zakończył referat mgr Ireneusza Kamińskiego (UMK) „Przebóstwienie” kontra transformacja człowieka w „boską samoświadomość”. *Soteriologia głównych nurtów chrześcijańskich a ezoteryczne samozbawienie w New Age*. Po omówieniu koncepcji zbawienia w protestantyzmie i w prawosławiu, prelegent wskazał na prawosławie jako swoistą szczepionkę na wpływy New Age ze względu na hermetyczność doktryny, która jest w niewielkim stopniu podatna na zewnętrzne koncepcje.

Druga sesja została podzielona na dwa panele. Pierwszy dotyczył *Badań nad ezoteryzmem i jego językiem* i otworzyło go wystąpienie mgr Dawida Nowakowskiego (UŁ) pt. *Alegoria rajszych drzew i jej znaczenie wg Lodovica Lazzarelliego*. Lazzarellii w *Crater Hermetis* przywołuje bi-

blijną opowieść o rajskich drzewach – Drzewie Poznania i Drzewie Życia. Alegoria ta ma się odnosić przede wszystkim do dwóch odmiennych porządków poznania, z których jeden, oparty na dyskursywnej wiedzy, odciąga człowieka od samopoznania i teologii, podczas gdy drugi, oparty na boskim, niewyraźnym świetle, prowadzi go z powrotem do jego korzeni i Boga.

Mgr Tomasz Górny (UJ) w referacie *Hermetyzm a literatura* podkreślił, że podstawowym rysem traktatów hermetycznych jest celowe rozmycie znaczenia, zasadzające się na przekonaniu o wyjątkowym statusie epistemologicznym tego typu dzieł. W literaturze współczesnej można więc zaobserwować hermetyczne inspiracje na dwóch poziomach: po pierwsze, stosuje się takie rozwiązania retoryczne, które poprzez celowe utrudnienia mają doprowadzić do wyeliminowania nieodpowiednich czytelników, po drugie zaś, eksploatuje się motywy związane z wiedzą tajemną, ponieważ zastosowanie ich odpowiada na „głód tajemnicy” współczesnych odbiorców kultury.

Pozostając w temacie hermetyzmu, mgr Agata Sowińska (UŚ) zaprezentowała temat *Scientia Hermetica na linii czasu, czyli idea okresów historycznoliterackich hermetyzmu*. Prelegentka wyjaśniła, że teksty, dzięki którym możemy badać to zjawisko, stały się przyczyną podziału hermetyzmu na wyższy: naukowy, i niższy: popularny, magiczny. Dzieje tekstów hermetycznych, zanik i ponowne pojawienie się „świętej księgi hermetycznej” dają możliwość mówienia nie tylko o losach hermetyzmu w poszczególnych epokach w kulturze, ale rodzą epoki historycznoliterackie samej literatury hermetycznej.

Następnie mgr Krzysztof Grudnik (UŚ) przedstawił *Okultyzm jako przedmiot badań i refleksji humanistycznych od końca XIX wieku*. Głównym celem było omówienie ontologicznego i epistemologicznego statusu okultyzmu jako przedmiotu badań od przełomu XIX i XX wieku. Pozytywistyczne pretensje do racjonalności okultyzmu odeszły w zapomnienie, dopiero w pracach „modernistycznych okultystów” pojawiło się nowe, krytyczne nastawienie. Zaowocowało to spowinowacaniem okultyzmu z rodzącymi się w tym czasie: psychoanalizą, religioznawstwem, pragmatyzmem.

Mgr Tomasz Sójka (UAM) wystąpienie *Alchemiczny obraz „animae mediae naturae” w interpretacji Carla Gustava Junga* opierał się na tezie,

że *anima mediae naturae* („dusza o naturze pośredniczącej”) jest jednym z najbardziej atrakcyjnych obrazów dla współczesnego ezoteryzmu. Prelegent omówił hermeneutyczny aspekt psychologii głębi Junga, zogniskowany wokół tego zagadnienia oraz przywołał traktaty alchemiczne, które odwołują się do powyższego archetypu.

Pierwszy panel zakończyło wystąpienie mgr Karoliny Kotkowskiej (UŚ) *Przemiany językowego obrazu świata w ezoterycznej prasie polskiej na przestrzeni dwóch dekad*. Medium reklamującym szeroko rozumiane treści ezoteryczne (paranauka, wróżbiarstwo, medycyna naturalna, magia, egzorcyzmy itp.) od początku rozkwitu tej tematyki w Polsce była prasa. Celem wystąpienia było więc prześledzenie recepcji owych treści w kulturze popularnej.

Drugi panel *Dawne i współczesne przejawy ezoteryzmu* rozpoczęła mgr Ada Łobożewicz (UW) referatem *Inspiracje hermetyzmem renesansowym w kulturze staropolskiej*. Prelegentka dokonała przeglądu wątków świadczących o rozległych inspiracjach hermetyzmem renesansowym w kulturze staropolskiej. Upowszechnienie się pierwiastka hermetycznego w masowej wyobraźni ludzi epoki staropolskiej nastąpiło za sprawą encyklopedii ziemiańskich Jakuba K. Haura i literatury kalendarzowej. Mgr Łobożewicz zaprezentowała również ilustracje kalendarzowe, w których można doszukać się motywów ikonograficznych o hermetryckiej proveniencji.

Następnie mgr Magdalena Wójtowicz (UMCS), przedstawiając temat *Magia liczb w kulturze tradycyjnej*, podkreśliła wpływ symboliki liczb z Pisma Świętego na symbolikę liczb w kulturze tradycyjnej. W kulturze ludowej magiczną moc mają nie tylko liczby, ale i ich cechy, na przykład parzystość i nieparzystość, odsyłająca do koncepcji opozycji binarnych, przez pryzmat których następuje interpretacja i waloryzacja świata w kulturach tradycyjnych, a także policzalność i niepoliczalność oraz jedność i mnogość.

Mgr Danuta Kisiała (UŚ) w referacie *Wątki ezoteryczne powieści „Cmentarz w Pradze” Umberto Eco w perspektywie modernizmu oraz postmodernizmu* wskazała na wykorzystywanie przez Eco narracji i mitów wiedzy tajemnej. Przywołana została również teoria dzieła otwartego Umberto Eco, która pozwala sądzić, iż tekst literacki generujący

różnorodne sensory stają się szczególną siłą napędową dla „spiskowych teorii dziejów”.

Następnie mgr Anna Łobaczewska (RORiJ) zaprezentowała *Ezoteryzm we współczesnych ruchach alternatywnych – doświadczenia Ruchu Obrony Rodziny i Jednostki*. Prelegentka podkreślała, że wiedza tajemna jest jednym z instrumentów manipulacji ze strony guru i ścisłej elity. Z drugiej strony pomaga adeptowi zrozumieć to, co dotychczas było niezrozumiałe, i tworzy nadzieję na zrealizowanie swoich marzeń, idei. Taka sytuacja ma miejsce w Misji Czaitanii czy Towarzystwie Świadomości Kryszny, których działalność na terenie Lubelszczyzny znacząco wzrasta.

W referacie *Rola filmu i innych mass mediów w kształtowaniu przekonań młodzieży lubelskiej na temat ideologii ezoterycznych*. *Prezentacja wyników badań empirycznych* dr Dariusz Hryciuk (CPP w Lublinie) przedstawił takie zagadnienia jak: opinia młodzieży na temat konsekwencji zajmowania się okultyzmem i spirytyzmem, przekonania na temat reinkarnacji i jogi oraz możliwości włączenia tych zjawisk w całość życia duchowego katolika, pogląd na temat szkodliwości wątków ezoterycznych w serii filmów i powieści o Harrym Potterze.

Trzecią sesję *Kulturowe oddziaływanie ezoteryzmu* rozpoczęło wystąpienie dra Andrzeja Kaspereka (UŚ) w referacie *Romantyzm a tradycja ezoteryczna. Obecność ezoterycznych wątków i inspiracji w twórczości Augusta Cieszkowskiego i Zygmunta Krasińskiego*. Okres romantyzmu prelegent przedstawił jako kontrkulturę, odwołując się do koncepcji *cultic milieu* (czyli kulturowego podziemia społeczeństwa). Poza tym, że Cieszkowski i Krasiński łączyła przyjaźń, wspólne lektury, Cieszkowski inspirował mesjanistyczne koncepcje Krasińskiego. Dodatkowo łączyć ich miała wiara w nadejście ery Parakleta, w ziszczenie idei królestwa Bożego na ziemi oraz w palingenezę.

Następnie prof. Beata Obsulewicz-Niewińska (KUL) w referacie *Problematyka ezoteryczna w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku* przedstawiła wykorzystanie wątków ezoterycznych w literaturze. Atrakcyjność okultyzmu w tym okresie sprowadzała się głównie do opozycji wobec zbyt ogólnych odpowiedzi nauk przyrodniczych. Tematyka parapsychologiczna i magiczna odgrywała rolę dekoracji, rzadko tła kompozycyjnego w utworach. Największe oddziaływanie można zauważyć

w dwóch motywach literackich: motywy życia po życiu i oddziaływania ciał astralnych na świat materialny.

Obrady zamknęło wystąpienie dr Aleksandry Jakóbczyk-Goli (AH w Pułtusku) *Dwie kaplice. Analiza porównawcza wątków neoplatonickich w Kaplicy Zygmuntowskiej w Katedrze Wawelskiej i kaplicy rodziny Chigich w kościele Santa Maria del Popolo w Rzymie*. Punktem odniesienia rozważań prelegentki była neoplatonicka koncepcja Ficina (konstrukcje ideowe *vita activa* i *contemplativa*, *pia philosophia* i *docta religio*). Kaplice grobowe zostały zinterpretowane jako punkt styku sfer sacrum i profanum, miejsce przejścia i przestrzeń dokonywania się rytuału transgranicznego.

Przebieg dwudniowych obrad pozwolił na wyciągnięcie wniosku, że cała kultura jest przesiąknięta zjawiskiem szeroko pojętego ezoteryzmu. Świadczy o tym różnorodność środowisk, które prezentują referenci: filozofia, teologia, religioznawstwo, kulturoznawstwo, językoznawstwo, filmoznawstwo, filologia, psychologia, historia i filozofia sztuki i inne. Niewątpliwie interesujące jest pojawienie się na tej arenie badań, których przedmiotem są media, nowe technologie, szeroko pojęty postęp techniczny czy popkultura, i możliwości, jakie stwarzają dla popularyzacji obszarów ezoteryzmu.

Duże zainteresowanie uczestników konferencji i słuchaczy pozwala stwierdzić, że nadal istnieje żywa potrzeba prowadzenia takich badań w coraz to nowych dziedzinach kultury. Warto podkreślić, że owe badania coraz częściej przybierają formę interdyscyplinarną. Pozwala to, co oczywiste, na szersze ujęcie zagadnienia, ale również wprowadza bardzo zróżnicowaną panoramę obszarów wymagających eksploracji. Wynika z tego potrzeba dalszej pracy, której wyniki mają służyć nie tylko nauce, ale przede wszystkim społeczeństwu.

Zainteresowanie środowiska naukowego tą tematyką stwarza nadzieję, że w następnym roku będziemy mogli uczestniczyć w trzeciej konferencji z cyklu *Oblicza alternatywnej religijności*, która – jak zapowiedzieli wstępnie organizatorzy – dotyczyć będzie zagadnienia samozbawienia.